

जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना
तर्जुमा निर्देशिका, २०६९

नेपाल सरकार
सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय

सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय

फोन { ४२०००००
४२००२८१
४२००२९७
४२००२९९

पत्र संख्या:-

मिति : २०६९/०९/२९

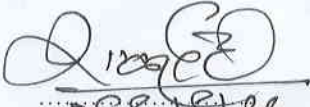
चलानी नं.:-

भूमिका

विपद् व्यवस्थापन सहश्राव्दी विकास लक्ष्य तथा दीगो विकाससँग प्रत्यक्ष जोडिएको विषय हो । पछिल्ला दिनहरूमा प्रकृति एवं मानवजन्य प्रकोपका घटना र त्यस्ता घटनाहरूबाट श्रृजित हुने जोखिम बढ्दै गएको देखिन थालेको छ । जनसङ्ख्या वृद्धि, अव्यवस्थित शहरीकरण र अदूरदर्शी भौतिक संरचनाको निर्माण, प्राकृतिक स्रोतमाथिको अत्यधिक निर्भरता, विश्वव्यापी उष्णीकरण जस्ता कारणले विपद् र जलवायुजन्य जोखिम निरन्तर बढिरहेको छ । यसरी बढ्दै गएका जोखिमलाई न्यूनीकरण गरी सुरक्षित समाजको विकासलाई प्रभावकारी र दीगो बनाउन हामी सबैले नयाँ ढङ्गबाट सोच्नुपर्ने र काम गर्नुपर्ने अवस्था देखिएको छ । यसै सन्दर्भमा नेपाल सरकारबाट स्वीकृत विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६ लाई समेत आधार मानेर स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी यस मन्त्रालयले "जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा निर्देशिका २०६९" स्वीकृत गरी लागू गरेको छ ।

विपद्बाट पर्न सक्ने तत्कालीन र दीर्घकालीन प्रभावको न्यूनीकरण प्रक्रियालाई संस्थागत गरी जिल्लाको दीगो विकासमा सघाउ पुऱ्याउने उद्देश्य प्रस्तुत निर्देशिकाको छ । यस निर्देशिका वमोजिम बन्ने जिल्लाको विपद् व्यवस्थापन योजनाले जिल्लाको आवधिक तथा वार्षिक कार्यक्रममा विपद् जोखिम व्यवस्थापनलाई मूलप्रवाहीकरण गर्न समेत सघाउने अपेक्षा गरिएको छ । निर्देशिकाले जिल्लाको विकास प्रक्रियामा विपद् जोखिम व्यवस्थापनका कार्य सञ्चालन गर्ने महत्वपूर्ण र नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्न जिल्ला विकास समितिहरूलाई उत्प्रेरित गर्ने विश्वास समेत गरिएको छ । जिल्लाले यस निर्देशिका वमोजिम विपद् व्यवस्थापन योजनाको तर्जुमा, कार्यान्वयन र वजेट व्यवस्थापनलाई सहज रूपमा अधि बढाएर विपद् जोखिम व्यवस्थापनका माध्यमबाट विपद्को प्रभाव न्यून गराउन र प्रतिकार्यमा हुने खर्चको मात्रालाई समेत न्यून गर्न गहन भूमिका निर्वाह गर्ने अपेक्षा मैले गरेको छु ।

यस निर्देशिकाको तयारीको क्रममा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने सहसचिव श्री रेश्मीराज पाण्डे, उपसचिव श्री चक्रपाणी शर्मा, शाखा अधिकृत श्री खेमराज विष्ट, विशेषज्ञ सेवाका लागि इको-नेपालका अध्यक्ष श्री रामचन्द्र न्यौपाने, निर्देशिका तयारीका लागि आर्थिक सहयोग गर्ने संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय विकास कार्यक्रम नेपाल तथा बृहत विपद् जोखिम व्यवस्थापन कार्यक्रमका श्री मानबहादुर थापा लगायत निर्देशिका तयारीका क्रममा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग गर्नु हुने सबै संस्था तथा व्यक्तिलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । यस निर्देशिकाको कार्यान्वयन र निर्देशिका वमोजिम बन्ने जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनका माध्यमद्वारा विपद्बाट उत्थानशील समाजको विकासमा सम्पूर्ण सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्र एवं विकासका साभेदारहरूको निरन्तर सहयोग प्राप्त हुने विश्वास लिएको छु ।

शान्ति बहादुर श्रेष्ठ
सचिव

विषयसूची

भूमिका	५
परिच्छेद - १ प्रारम्भिक	
१. संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ	६
२. परिभाषा	६
३. निर्देशिकाको उद्देश्य	७
४. निर्देशिकाको कार्यान्वयन	८

परिच्छेद २

विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन

५. प्रारम्भिक तयारी	९
५.१ जिल्ला तहमा प्रारम्भिक भेला र योजना तर्जुमा समिति गठन	९
५.२ प्राविधिक जनशक्तिको व्यवस्था	९
६. विपद् जोखिम तथा क्षमता विश्लेषण	९
६.१ प्राविधिक अध्ययन र जोखिम विश्लेषण	९
६.२ सामाजिक तथा आर्थिक जोखिम विश्लेषण	१०
६.३ जिल्लाको क्षमता विश्लेषण	१०
६.४ सडकटासन्नता, जोखिम तथा क्षमता पार्श्वचित्र तयारी	११
७. जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तयारी	११
८. योजनाको स्वीकृति	११
९. बजेट व्यवस्था	१२
१०. योजनाको कार्यान्वयन	१२
११. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	१२
१२. योजनाको पुनरावलोकन तथा अध्यावधिकीकरण	१२

परिच्छेद -३

विविध

१३. योजना तर्जुमाका लागि जनशक्ति तथा स्रोतको व्यवस्था	१३
१४. मन्त्रालयको जिम्मेवारी	१३
१५. जिल्ला विकास समितिको जिम्मेवारी	१३
१६. नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिको जिम्मेवारी	१४
१७. सम्बन्धित निकायहरूको कर्तव्य	१५
१८. थपघट र हेरफेर	१५
१९. अमान्य हुने	१५
अनुसूचीहरू	१६

मन्त्रालयको मन्तव्य

जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा निर्देशिका, २०६९

भूमिका

नेपाल विपद्का कारण अत्यधिक प्रभावित भइरहने मुलुकको सूचीमा पर्छ । भूकम्पीय जोखिमका हिसावले नेपाल विश्वका १९८ मुलुकमध्ये एघारौँ, जलउत्पन्न प्रकोपको जोखिमको हिसावले तीसौँ र जलवायु परिवर्तनबाट उत्पन्न जोखिमको हिसावले चौथो स्थानमा परेको छ । देशका अधिकांश क्षेत्र बाढी, पहिरो, महामारी, आगलागी, शीतलहर, हिमताल विस्फोट, हिमपहिरो र भूकम्पको जोखिममा रहेको छ । यस सन्दर्भमा नेपाल सरकारबाट स्वीकृत “विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६” मा व्यवस्था भएबमोजिम विपद् जोखिम व्यवस्थापनको कार्यलाई विशेष महत्व दिनु पर्ने आवश्यकता छ । सोअनुरूप विपद् जोखिम व्यवस्थापन पद्धतिलाई विकासका विषयगत क्षेत्रमा मूलप्रवाहीकरण गरी विपद् उत्थानशील समाजको विकासको प्रयासलाई अघि बढाउनु जरुरी देखिएको छ । त्यसैले जलवायु परिवर्तन र विपद्जन्य जोखिम व्यवस्थापनलाई केन्द्रदेखि स्थानीय तहसम्म विस्तार गरी सबै तहका विकाससम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रममा मूलप्रवाहीकरण गर्नु पर्ने यथार्थतालाई आत्मसात् गर्दै दिगो विकासको मान्यतालाई सुनिश्चित गर्न, स्थानीय स्रोत, साधन तथा क्षमताको अधिकतम उपयोग गरी विपद् जोखिम व्यवस्थापनलाई सहभागितामूलक, पारदर्शी, उत्तरदायी, समावेशी र जिम्मेवार बनाउन विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६ को मूल भावना तथा मर्मलाई आत्मसात् गर्दै स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी “जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा निर्देशिका, २०६८” स्वीकृत गरी लागू गरिएको छ ।

परिच्छेद- १

प्रारम्भिक

१. संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ : (१) यस निर्देशिकाको नाम “जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा निर्देशिका, २०६९” रहेको छ ।

(२) यो निर्देशिका **तुरुन्त** लागू हुनेछ ।

२. परिभाषा : विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस निर्देशिकामा :-

- (क) “ऐन” भन्नाले स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ लाई सम्झनु पर्छ ।
- (ख) “नियमावली” भन्नाले स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ लाई सम्झनु पर्छ ।
- (ग) “मन्त्रालय” भन्नाले सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयलाई सम्झनु पर्छ ।
- (घ) “विषयगत मन्त्रालय” भन्नाले सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयबाहेकका नेपाल सरकारका विकास निर्माण एवं सेवा सुविधाको प्रवाहसँग सम्बन्धित अन्य मन्त्रालयहरूलाई सम्झनु पर्छ ।
- (ङ) “राष्ट्रिय रणनीति” भन्नाले नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भएको “विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६” लाई सम्झनु पर्छ ।
- (च) “विकास साभेदार” भन्नाले नेपाल सरकारसँग भएको सम्झौताबमोजिम नगद, जिन्सी एवं प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउने द्विपक्षीय एवं बहुपक्षीय दातृ निकाय, संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय निकायहरू, **रेडक्रस र अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था आदिलाई** सम्झनु पर्छ ।
- (छ) “स्थानीय निकाय” भन्नाले स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ बमोजिम गठित जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका तथा गाउँ विकास समिति लाई सम्झनु पर्छ ।
- (ज) “विपद्” भन्नाले प्राकृतिक वा गैरप्राकृतिक कारणबाट उत्पन्न विपत्तिपूर्ण अवस्था सम्झनु पर्छ र सो शब्दले कुनै पनि ठाउँमा विपत्तिपूर्ण अवस्था सिर्जना भई जनधनको क्षतिको साथै जीवनयापनमा प्रतिकूल असर परी वा पारी विपद्बाट प्रभावित व्यक्ति वा समुदायको आफ्नै स्रोत र क्षमताबाट समाधान हुन नसक्ने, बाह्य सहयोगको आवश्यकता पर्ने, दुःखद् तथा कष्टपूर्ण प्राकृतिक वा गैरप्राकृतिक विपद् र जलवायु परिवर्तनबाट हुन सक्ने **विपत्तिपूर्ण अवस्थालाई** समेत सम्झनु पर्छ ।
- (झ) “जलवायु परिवर्तन” भन्नाले मानिसका प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष क्रियाकलापका कारण विश्व-वायुमण्डलको संरचनामा आइरहेको परिवर्तनलाई कुनै एक समयावधिमा भएको प्राकृतिक जलवायु परिवर्तनसँग तुलना गर्दा देखिने भिन्नतालाई सम्झनु पर्छ ।
- (ञ) “प्राकृतिक विपद्” भन्नाले हिमपात, हिमपहिरो, हिमताल विस्फोटनबाट उत्पन्न बाढी, अतिवृष्टि, आँधी, अनावृष्टि, खडेरी, हुरिबतास, शीतलहर, तातोहावाको लहर (लू), चट्याङ, असिनापानी, भूकम्प, ज्वालामुखी विस्फोट, पहिरो तथा भूस्खलनजस्ता प्राकृतिक कारणबाट उत्पन्न विपद्लाई सम्झनु पर्छ ।
- (ट) “गैरप्राकृतिक विपद्” भन्नाले महामारी, अनिकाल, डढेलो, कीटआतङ्क, सूक्ष्म जिवाणु आतङ्क, पशु तथा बर्डफ्लु, प्यान्डामिक फ्लु, सर्पदंश, जनावर आतङ्क, खानी दुर्घटना, हवाई वा सडक वा जल दुर्घटना, औद्योगिक दुर्घटना, आगलागी, विषाक्त ग्यास वा रसायन चुहावट, विकिरण, ग्यास

विष्फोटन, विषाक्त खाद्य सेवन, वातावरणीय प्रदूषण, वनविनाश, भौतिक संरचनाको क्षति तथा विपद्का समयमा गरिने उद्धार कार्यका क्रममा हुने दुर्घटना आदिलाई सम्भन्नु पर्छ ।

- (ठ) “विपद् व्यवस्थापन” भन्नाले विपद् जोखिम व्यवस्थापन र न्यूनीकरण, विपद् पूर्वतयारी, विपद् प्रतिकार्य वा विपद् पुनर्लाभसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण क्रियाकलापलाई सम्भन्नु पर्छ ।
- (ड) “विपद् जोखिम न्यूनीकरण” भन्नाले विपद्पूर्व गरिने विपद् जोखिम विश्लेषण तथा मूल्याङ्कन, विपद् रोकथाम, विपद् अल्पीकरण तथा विकास कार्यमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणको मूलप्रवाहीकरणसँग सम्बन्धित कार्य सम्भन्नु पर्छ ।
- (ढ) “पूर्वतयारी” भन्नाले विपद् हुनुपूर्व सम्भावित विपद्को प्रतिकारको लागि गरिने सबैप्रकारका तयारी र विपद्को सम्भावित जोखिम व्यवस्थापन र न्यूनीकरणका कार्यसमेतलाई सम्भन्नु पर्छ ।
- (ण) “विपद् प्रतिकार्य” भन्नाले विपद्को घटना हुनासाथ तत्कालै गरिने खोजी तथा उद्धार एवं राहत वितरणसँग सम्बन्धित कार्य र त्यसका लागि गरिने आवश्यक पूर्वतयारीलाई सम्भन्नु पर्छ ।
- (त) “विपद् पुनर्लाभ” भन्नाले विपद्को घटनापछि गरिने आजीविकाको व्यवस्था, पुनःस्थापना, पुनर्निर्माण तथा दिगो विकाससँग सम्बन्धित कार्यलाई सम्भन्नु पर्छ ।
- (थ) “योजना तर्जुमा समिति” भन्नाले यस निर्देशिकाबमोजिम जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गर्नको लागि गठित समितिलाई सम्भन्नु पर्छ ।
- (द) “योजना” भन्नाले यस निर्देशिकाबमोजिम तयार हुने स्थानीय विपद् व्यवस्थापन योजनालाई सम्भन्नु पर्छ ।
- (ध) “अनुदान” भन्नाले नेपाल सरकारबाट जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका र गाउँ विकास समितिलाई प्राप्त हुने निःशर्त तथा सशर्त अनुदान, विभिन्न मन्त्रालय, कार्यक्रम, विकास समिति, कोष र दातृ निकायबाट उपलब्ध हुने वित्तीय, प्राविधिक एवं वस्तुगत सहयोगसमेतलाई सम्भन्नुपर्छ ।
- (न) “लक्षित समूह” भन्नाले आर्थिक रूपमा पछाडि परेका विपन्न वर्गका महिला एवं बालबालिका तथा आर्थिक र सामाजिक रूपमा पिछ्छाडिएका सबै जातजातिका विपन्न वर्गहरू (ज्येष्ठ नागरिक, दलित, आदिवासी, जनजाति, मधेशी, मुस्लिम र पछाडि पारिएका वर्ग, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू, एकल महिला आदिसमेत), विपद् प्रभावित वा सङ्कटासन्न समुदाय तथा व्यक्तिहरू एवं नेपाल सरकारले लक्षित समूह भनी तोकेका वर्ग एवं समुदायलाई सम्भन्नुपर्छ ।

३. निर्देशिकाको उद्देश्य : जिल्लाका आवधिक र वार्षिक योजना प्रक्रियामा विपद् जोखिम व्यवस्थापनका विधिलाई मूलप्रवाहीकरण गर्नु यस निर्देशिकाको मूल उद्देश्य रहेको छ । निर्देशिकाका विशिष्ट उद्देश्य देहायबमोजिम रहेका छन् :

- (क) जिल्ला विकास समितिले तयार गर्ने विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमालाई व्यावहारिक बनाउन न्यूनतम आधार निर्धारण गर्नु,
- (ख) जिल्लामा रहेको जलवायु परिवर्तन र विपद्को सङ्कटासन्नता, जोखिम र क्षमता विश्लेषण गर्न, विपद् जोखिम व्यवस्थापनका प्राथमिक क्षेत्र पहिचान गर्न र पहिचान भएका क्षेत्रलाई विकास योजनामा समाहित गर्ने विशेष व्यवस्था गरी जिल्लाको दिगो विकासलाई सघाउ पुऱ्याउनु,
- (ग) जलवायु परिवर्तन र विपद्बाट हुने जनधनको क्षति न्यून गर्न विकास प्रक्रियामा विपद् जोखिम न्यूनीकरणलाई मूलप्रवाहीकरण गरी विपद् उत्थानशील समाजको विकासमा योगदान गर्नु,
- (घ) विपद् व्यवस्थापन र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनलाई जिल्ला तहमा संस्थागत गर्न सञ्चालन हुने विकास कार्यक्रममा सबै क्षेत्र र वर्गको समानुपातिक सहभागिता सुनिश्चित गर्नु ।

(ड.) विपद् व्यवस्थापन र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनसम्बन्धी कार्यक्रमहरूलाई एकीकृत रूपमा सञ्चालन गरी दोहोरोपना हटाउन र यस क्षेत्रमा भएको लगानीको उपयोगलाई सुनिश्चित गर्नु,

४. निर्देशिकाको कार्यान्वयन : यस निर्देशिकाबमोजिम तयार भएको जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजनालाई जिल्लाको आवधिक तथा वार्षिक नीति तथा कार्यक्रममा समावेश गर्नु पर्नेछ । यस निर्देशिकाको प्रयोग जिल्ला विकास समितिले आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्र सञ्चालन हुने विपद् व्यवस्थापन र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनसम्बन्धी कार्यक्रमको तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र प्रभावित समुदायलाई जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिसँगको समन्वयमा उपलब्ध गराउने सेवा तथा सुविधाको प्रवाहका लागि गर्नु पर्नेछ ।

परिच्छेद : २

विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन

५. प्रारम्भिक तयारी : जिल्ला विकास समितिले जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमाका क्रममा प्रथम चरणमा निम्नबमोजिमका प्रक्रिया पूरा गर्नु पर्नेछ :-

(क) जिल्ला तहमा प्रारम्भिक भेला र योजना तर्जुमा समिति गठन

- (१) जिल्ला विकास समितिले “विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६” र प्रचलित कानूनको स्थापित सिद्धान्तबमोजिम जिल्लामा उत्पन्न हुन सक्ने विपद्को जोखिम व्यवस्थापन गरी जनधनको रक्षाका लागि जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समिति, जिल्लास्थित विषयगत कार्यालय, नागरिक समाज, निजी तथा गैरसकारी क्षेत्र, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र सामुदायिक विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने विकास साभेदारहरूसँग समन्वय गरी जिल्लाका सबै सरोकारवालाहरूको सहभागितामा विस्तृत छलफल कार्यक्रमको आयोजना गर्नु पर्नेछ ।
- (२) उपदफा क(१) बमोजिमको छलफलबाट जिल्ला विकास समितिले अनुसूची-१ बमोजिम “जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा समिति” को गठन गर्नु पर्नेछ ।
- (३) योजना तर्जुमा समितिले आवश्यक ठानेमा विपद् व्यवस्थापन क्षेत्रका विज्ञसमेत रहेको अनुसूची-२ बमोजिम “योजना तर्जुमा कार्यदल” गठन गर्न सक्नेछ ।

(ख) प्राविधिक जनशक्तिको व्यवस्था

- (१) जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गर्न आवश्यक विशेषज्ञ सेवा को लागि जिल्लाका विषयगत कार्यालयमा उपलब्ध विशेषज्ञको सेवा लिनु पर्नेछ । तर, स्थानीय प्राविधिकबाट मात्र कार्य सम्पन्न हुन नसक्ने अवस्था रहेमा बाहिरबाट विशेषज्ञसेवा प्राप्त गर्न अवरोध पुग्ने छैन ।
- (२) योजना तर्जुमाका लागि विपद् तथा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी गाविस तहका सूचना, तथ्याङ्क र सवाल सङ्कलन गर्न योजना तर्जुमा समितिले गाउँ विकास समितिका सचिव तथा स्थानीय तहमा कार्यरत स्वयंसेवकहरूलाई परिचालन गर्नु पर्नेछ ।
- (३) गाविस तहका सूचना, तथ्याङ्क र सवाल सङ्कलनका लागि छनोट भएका व्यक्तिहरूलाई सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषणसम्बन्धी तालिम उपलब्ध गराउनु पर्नेछ । तालिमको आधारभूत विषयवस्तु अनुसूची-३ बमोजिम हुनेछ ।

६. विपद् जोखिम तथा क्षमता विश्लेषण : योजना तर्जुमाको दोस्रो चरणमा निम्नबमोजिमका प्रक्रिया अवलम्बन गर्नु पर्नेछ :-

(क) प्राविधिक अध्ययन र जोखिम विश्लेषण

- (१) जिल्लाको समग्र भौगोलिक, भौगर्भिक अवस्था, जलाधार व्यवस्थापन, भूउपयोग प्रणाली, जलवायु परिवर्तनको प्रभाव र त्यसबाट विपद्को आवृत्ति तथा प्रवृत्तिमा देखिएको अवस्था आदिको समेत अध्ययन गरी जिल्लामा हुनसक्ने विपद्को जोखिम पहिचान, नक्साङ्कन र विश्लेषण अनुसूची-४ बमोजिमका विपद् जोखिम विश्लेषणका प्राविधिक विधि तथा औजारहरूको प्रयोग गरी गर्नु पर्नेछ ।
- (२) जिल्लाको प्राकृतिक तथा भौगोलिक र भौगर्भिक जोखिम विश्लेषण गर्दा कृषि, वन तथा वातावरण; भौतिक पूर्वाधार; शिक्षा तथा सामाजिक र उद्योग, जलस्रोत तथा पर्यटनजस्ता

विकासका विषयगत क्षेत्र र जीविकोपार्जनका पाँच सम्पत्ति (प्राकृतिक, मानवीय, सामाजिक, भौतिक र आर्थिक) मा परिरहेको र पर्नसक्ने प्रभावको विश्लेषण गर्नु पर्नेछ ।

- (३) जिल्लामा जलवायु परिवर्तन र विपद्बाट जनजीविकाको क्षेत्रमा परेको प्रभावसम्बन्धी अध्ययनको क्रममा कुन-कुन नगरपालिका वा गाउँ विकास समिति के कारणले जोखिममा रहेका छन् भन्ने विश्लेषण गरी नगरपालिका वा गाउँ विकास समितिको जोखिम स्तरीकरण गर्नु पर्नेछ ।
- (४) उपदफा क (१) बमोजिम गरिएको अध्ययनको प्रतिवेदनलाई आधार मानेर जिल्लाको सामाजिक तथा आर्थिक विश्लेषण गर्नु पर्नेछ । यस्तो विश्लेषण दफा ६(ख) बमोजिम निर्धारित विधिबाट गर्नु पर्नेछ ।

(ख) सामाजिक तथा आर्थिक जोखिम विश्लेषण :

- (१) दफा ६(क) बमोजिमको अध्ययन प्रतिवेदनले पहिचान गरेका जोखिमलाई समुदायमा आधारित मान्यता तथा सिकाइ र प्रचलित विकास प्रक्रियासँग समायोजन गर्दै अनुसूची-५ बमोजिम तथ्याङ्क सङ्कलन गर्नु पर्नेछ ।
- (२) जिल्लाको सामाजिक तथा आर्थिक सङ्कटासन्नता विश्लेषण गर्दा गाउँ विकास समिति तहका विपद् र जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी सूचना, सवाल र तथ्याङ्क प्राप्त गर्न अनुसूची-६ बमोजिमका सङ्कटासन्नता, जोखिम र क्षमता विश्लेषणका औजारहरू प्रयोग गर्नु पर्नेछ ।
- (३) जिल्लाको सामाजिक तथा आर्थिक जोखिम विश्लेषण गर्दा कृषि, वन तथा वातावरण; भैतिक पूर्वाधार; शिक्षा तथा सामाजिक र उद्योग, जलस्रोत तथा पर्यटनजस्ता विकासका विषयगत क्षेत्र र जीविकोपार्जनका आधारभूत पाँच सम्पत्तिमा विगतमा परेको प्रभावका आधारमा भविष्यमा पर्न सक्ने प्रभावको विश्लेषण गर्नु पर्नेछ ।
- (४) उपदफा ख (१), (२), र (३) बमोजिम गरिएको सामाजिक तथा आर्थिक विश्लेषणबाट प्राप्त नतिजालाई आधार मानेर अनुसूची-७ बमोजिमको ढाँचामा नगरपालिका वा गाउँ विकास समितिको जोखिम स्तरीकरण गर्नु पर्नेछ ।
- (६) जिल्लाका नगरपालिका र गाउँ विकास समितिले स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा निर्देशिका, २०६८ बमोजिम योजना तर्जुमा गरेका भए त्यस्तो योजनाले प्राथमिकीकरण गरेका कार्यक्रमलाई समेत जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजनाले सम्बोधन जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गर्नु पर्नेछ ।
- (७) जिल्लाभित्रका नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिहरूले स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा निर्देशिका, २०६८ बमोजिम योजना तर्जुमा नगरेको भए नगरपालिका र गाउँ विकास समितिहरूलाई स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गर्न आवश्यक सहयोग तथा सहजीकरण गर्नु पर्नेछ ।

(ग) जिल्लाको क्षमता विश्लेषण :

- (१) जिल्लामा पहिचान भएका विपद् र जलवायु परिवर्तनबाट पर्ने प्रभावको सामना गरी विपद्बाट उत्थानशील समुदायको निर्माण गर्न के-कस्ता स्रोत, साधन र क्षमता मौजुदा रहेका छन् त्यसको पहिचान र विश्लेषण गर्नु पर्नेछ ।
- (२) जिल्लाको क्षमता विश्लेषणका क्रममा विगतदेखि विपद् र जलवायु परिवर्तनको प्रभावको सामना गर्न अपनाइएका परम्परागत ज्ञान, सीप, प्रविधि र विधिको पहिचान गर्नु पर्नेछ । त्यस्ता ज्ञान, सीप, प्रविधि र विधिको उपयोग र तिनको पुनःस्थापनाका साथै आधुनिक ज्ञान, प्रविधि र सीपबीच उपयुक्त तादात्म्यता मिलाउँदै जिल्लाको आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक तथा भौतिक स्रोतले भ्याउने क्षमताको विकासबारे पनि विश्लेषण गर्नु पर्नेछ ।

- (३) विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी जिल्लामा कार्यान्वयनमा रहेका योजना, नीति, कार्यविधि, संस्थागत संरचनाका साथै विपद् पूर्वतयारी, प्रतिकार्य, पुनर्लाभ, विपद् जोखिम व्यवस्थापनजस्ता क्षेत्रमा उपलब्ध स्रोत, साधन, उपकरण, मानव स्रोत आदिको विश्लेषण गरी नगरपालिका र गाउँ विकास समितिहरू समेतलाई समेटेर निकायगत आधारमा प्राकृतिक, मानवीय, भौतिक, सामाजिक र वित्तीय सम्पत्तिलाई आधार मानेर अनुसूची-६ बमोजिमका औजारहरूको प्रयोग गरी जिल्लामा उपलब्ध क्षमताको विश्लेषण गर्नु पर्नेछ।

(घ) सङ्कटासन्नता, जोखिम तथा क्षमता पार्श्वचित्र तयारी :

- (१) उपदफा (क), (ख) र (ग) बमोजिम गरिएको विपद् र जलवायु परिवर्तनबाट उत्पन्न हुने जोखिम र क्षमता विश्लेषणबाट प्राप्त नतिजालाई एकीकृत गरी अनुसूची-८ बमोजिम सङ्कटासन्नता, जोखिम तथा क्षमता विश्लेषण पार्श्वचित्र तयार गर्नु पर्नेछ।
- (२) सङ्कटासन्नता, जोखिम र क्षमता विश्लेषण गर्दा विपद् र जलवायु परिवर्तनको प्रकृतिका आधारमा कृषि, वन तथा वातावरण; भौतिक पूर्वाधार; शिक्षा तथा सामाजिक र उद्योग, जलस्रोत तथा पर्यटनजस्ता स्थानीय विकासका विषयगत क्षेत्रमा पर्ने प्रभावको विश्लेषण गर्नु पर्नेछ।
- (३) विश्लेषणका क्रममा विपद् व्यवस्थापन चक्रका प्रावधानको सम्बोधन हुनेगरी विपद् व्यवस्थापन चक्रका प्रत्येक चरणमा पर्न सक्ने प्रभाव; जलवायु परिवर्तनबाट जनजीवनमा परिरहेको तथा भविष्यमा पर्नसक्ने प्रभाव र त्यस्तो प्रभावको सामना गर्ने क्षमताको विश्लेषणबाट जोखिमको यथार्थ अवस्था पहिचान गर्नु पर्नेछ।
- (४) पार्श्वचित्रले जिल्लाअन्तर्गतका नगरपालिका वा गाउँ विकास समितिमा देखिएका सम्भावित विपद् तथा जलवायु परिवर्तनको जोखिम र जोखिम व्यवस्थापनका लागि स्थानीय विकासका विषयगत क्षेत्रमा अपनाउनु पर्ने उपायबारे स्पष्ट दिशानिर्देश गर्नु पर्नेछ।

७. जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तयारी : (१) सङ्कटासन्नता, जोखिम तथा क्षमता पार्श्वचित्रमा पहिचान भएका समस्यालाई जिल्लाको स्रोत, साधन र क्षमताको आधारमा उच्च तथा मध्यम जोखिममा परेका नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिमा जिल्ला तहबाट सञ्चालन गर्नुपर्ने विपद् व्यवस्थापन र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनसम्बन्धी क्रियाकलापहरूलाई प्राथमिकताक्रममा राखी योजना तर्जुमा कार्यदलले अनुसूची-९ बमोजिम जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजनाको मस्यौदा तयार गर्नु पर्नेछ।

- (२) जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गर्ने क्रममा गृह मन्त्रालयद्वारा जारी भएको “जिल्ला विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा निर्देशिका, २०६७” बमोजिम तयार भएको जिल्ला विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनालाई अलग्गै खण्डको रूपमा राखी प्रतिकार्यमा संलग्न हुने निकायहरूसँगको समन्वयमा सङ्कटासन्नता, जोखिम र क्षमता विश्लेषणका आधारमा पुनरावलोकन गरी अध्यावधिक गर्नु पर्नेछ।
- (३) उपदफा (१) बमोजिम तयार भएको मस्यौदा योजनालाई योजना तर्जुमा कार्यदलले जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा समितिमा पेश गर्नु पर्नेछ।
- (४) जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा समितिबाट प्रस्तुत भएको मस्यौदा योजनामाथि जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिले सबै क्षेत्र, वर्ग र विशेषगरी उच्च र मध्यम सङ्कटासन्न नगरपालिका र गाउँ विकास समितिका प्रतिनिधिहरूको सहभागितामा बृहत् कार्यशालाको आयोजना गर्नु पर्नेछ। उक्त कार्यशालाबाट मस्यौदा योजनाउपर प्राप्त पृष्ठपोषणसमेत समावेश गरी मस्यौदा योजनालाई अन्तिम रूप दिई जिल्ला विकास समितिमा पेश गर्नु पर्नेछ।

८. योजनाको स्वीकृति : जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा समितिबाट तयार भएको जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजनालाई जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिसँगको समन्वयमा जिल्ला विकास समितिका

विषयगत समिति तथा एकीकृत योजना तर्जुमा समिति र जिल्ला विकास समिति हुँदै आवश्यक परिमार्जनसहित जिल्ला परिषद्बाट पारित गराउनु पर्नेछ ।

९. बजेट व्यवस्था : (१) जिल्ला विकास समिति र विषयगत कार्यालयहरूले विपद् व्यवस्थापन योजनाले निर्धारण गरेका क्रियाकलापहरूलाई आफ्ना वार्षिक कार्यक्रममा समावेश गरी प्राथमिकताका साथ बजेट विनियोजन गरी कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्नु पर्नेछ ।

(२) विपद् व्यवस्थापन योजनाले निर्धारण गरेका प्राथमिकता प्राप्त क्रियाकलापहरू सञ्चालनको लागि स्थानीय साभेदारहरूले जिल्ला विकास समितिको समन्वय र निर्देशनमा रही बजेट विनियोजन गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्नेछ ।

(३) नेपाल सरकारबाट स्वीकृत “विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त कार्यक्रम”, जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी “राष्ट्रिय अनुकूलन कार्यक्रम” र “स्थानीय अनुकूलन कार्यक्रम” हरूले निर्धारण गरेका कार्यक्रम र बजेटसमेत परिचालन गर्नुपर्नेछ ।

१०. योजनाको कार्यान्वयन : (१) जिल्ला विकास समितिले स्वीकृत विपद् व्यवस्थापन योजनाको कार्यान्वयन स्थानीय निकाय, विषयगत कार्यालय एवं जिविसको समन्वयमा अन्य स्थानीय साभेदारहरू मार्फत गराउन सक्नेछ ।

(२) विपद् व्यवस्थापनको क्षेत्रमा कार्यरत जिल्लास्थित गैरसरकारी संस्थाहरू तथा विकास साभेदारहरूले स्वीकृत विपद् व्यवस्थापन योजनाको कार्यान्वयन जिविसको प्रत्यक्ष निर्देशनमा रही काम गर्नु पर्नेछ ।

(३) विपद् व्यवस्थापनको क्षेत्रमा कार्यरत जिल्लास्थित गैरसरकारी संस्थाहरू तथा विकास साभेदारहरूले आफ्नो वार्षिक कार्यक्रम र बजेटको छलफल जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा समिति तथा स्थानीय स्तरको विकास योजना तर्जुमा प्रक्रियाका प्रत्येक चरणमा स्थानीय आवश्यकता तथा प्राथमिकतासँग सामञ्जस्यता हुने गरी गराउनु पर्नेछ ।

११. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन : (१) जिल्ला विकास समितिले आफ्नो वार्षिक नीति तथा कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्दा जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना कार्यान्वयनको समेत नियमित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्नु पर्नेछ ।

(२) जिल्ला विकास समितिमा गठन भएको अनुगमन समितिले विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यक्रमको प्रभावकारिता समेत मूल्याङ्कन गरी जिल्ला विकास समितिमा सिफारिस गर्नु पर्नेछ ।

(३) विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी प्राथमिकता प्राप्त राष्ट्रिय कार्यक्रमबाट जिल्लाभित्र सञ्चालन भएका कार्यक्रमहरूको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको लागि स्वीकृत गरिएका अनुगमन सूचकहरूबमोजिम अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्नु पर्नेछ ।

(४) जिल्ला विकास समितिमा हुने समीक्षामा जिल्ला स्तरमा विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने सरकारी तथा गैरसरकारी निकायले आफ्नो कार्यक्रमको समीक्षा गराउनु पर्नेछ ।

(५) विपद् व्यवस्थापन योजना कार्यान्वयन गर्ने संस्थाहरूले आफ्नो अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रतिवेदन सम्बन्धित जिल्ला विकास समितिमा र कार्यान्वयनको जिम्मेवारी दिने निकायमा पेश गर्नु पर्नेछ ।

१२. योजनाको पुनरावलोकन तथा अध्यावधिकीकरण : (१) जिल्लाको कुनै पनि क्षेत्रमा उत्पन्न विपद्का कारण सडकटासन्नता, जोखिम र क्षमतामा परेको प्रभावलाई सम्बोधन गर्न प्रत्येक वर्ष योजनाको पुनरावलोकन गरी वार्षिक कार्यक्रम तथा योजना तयार गर्नु पर्नेछ ।

(२) जिल्ला विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनालाई यस योजनाको परिपूरक अङ्गको रूपमा लिई जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति र जिल्ला आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्रसमेत को अगुवाइमा प्रतिकार्यमा संलग्न हुने सबै सरोकारवालाहरूको सहभागितामा नियमित पुनरावलोकन गर्नु पर्नेछ ।

परिच्छेद- ३ विविध

१३. योजना तर्जुमाका लागि जनशक्ति तथा स्रोतको व्यवस्था : (क) दफा ५ को उपदफा (२) बमोजिम विशेषज्ञको व्यवस्था जिल्लामा उपलब्ध स्रोत-साधनको अवस्थासमेत पहिचान गरी आवश्यकताअनुसार गर्नु पर्नेछ ।

- (२) व्यावहारिक र प्रभावकारी योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनका लागि जिल्लातहमा स्रोत र साधनको अभाव भएमा विकास साभेदारहरूसँगको सहयोगमा त्यस्तो प्राविधिक सेवा प्राप्त गर्न सकिनेछ ।
- (३) योजना तर्जुमाका लागि विकास साभेदारमार्फत् सहयोग प्राप्त भएको अवस्थामा योजना तर्जुमा समिति र कार्यदलले यस निर्देशिकाबमोजिम त्यस्तो सहयोगको अधिकतम उपयोग हुनेगरी योजना तर्जुमा गर्नु पर्नेछ ।
- (४) योजना तर्जुमा एवं कार्यान्वयनका लागि विकास साभेदारमार्फत् सहयोग प्राप्त भएको अवस्थामा जिल्ला विकास समितिले आफ्नो स्रोतसमेत परिचालन गरी योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनको प्रबन्ध मिलाउनु पर्नेछ ।

१४. मन्त्रालयको जिम्मेवारी : विपद् व्यवस्थापनका सम्बन्धमा मन्त्रालयको जिम्मेवारी देहायबमोजिम हुनेछ :-

- (१) विपद् व्यवस्थापन कार्यक्रमलाई विकासका नीति, योजना र कार्यक्रममा समायोजन गर्ने गराउने ।
- (२) जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका, गाउँ विकास समिति तथा समुदाय तहको विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गरी लागू गर्न आवश्यक पर्ने श्रोत पुस्तिकाहरू (Manuals) तयार गरी क्षमता विकासमा सहयोग गर्ने ।
- (३) स्थानीय स्तरमा विपद् व्यवस्थापनको कार्यमा सहयोग गर्ने केन्द्रीय स्तरका निकायहबीच समन्वय कायम गर्ने, स्रोतको खप्त्याई र दोहोरोपन हुन नदिने ।
- (४) विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्न जिल्ला विकास समितिका लागि आवश्यक पर्ने जनशक्तिको क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्न जिल्ला विकास समितिलाई उत्प्रेरित गर्ने ।
- (५) विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन नियमित रूपमा गर्नेछ ।

१५. जिल्ला विकास समितिको जिम्मेवारी : विपद् व्यवस्थापनका सम्बन्धमा जिल्ला विकास समितिको जिम्मेवारी देहायबमोजिम हुनेछ :-

- (१) जिल्ला विकास समितिले योजनाले पहिचान गरेको उच्च जोखिममा रहेको नगरपालिका र गाउँ विकास समिति छनोट गरी जिल्ला परिषद्बाट स्वीकृत गराएर एकीकृत विपद् व्यवस्थापनको माध्यमबाट “विपद् व्यवस्थापन नमुना नगर वा गाउँ” को विकास गर्नु पर्नेछ ।
- (२) नमुना नगर वा गाउँको विकास गर्दा विकास साभेदारहरूसँग समेत सहकार्य गर्न सकिनेछ ।
- (३) जिल्ला विकास समितिले जिल्ला विपद् व्यवस्थापन कोषको स्थापना गरेर कोष सञ्चालन निर्देशिका तयार गरी सोहीबमोजिम प्रत्येक वर्ष बजेट छुट्याउनु पर्नेछ । नगरपालिका र गाउँ विकास समितिमा समेत कोषको स्थापना गर्न सहयोग तथा टेवा प्रदान गर्नु पर्नेछ ।

- (४) जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति, विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा समिति र कार्यदलका पदाधिकारी तथा सदस्य र नगरपालिका एवं गाउँ विकास समितिमा कार्यरत कर्मचारी तथा स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरूका लागि विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु पर्नेछ ।
- (५) विपद् व्यवस्थापनको क्षेत्रमा जिल्लामा कार्य गर्ने विभिन्न सङ्घसंस्था र सोअन्तरगत रहेका दक्ष जनशक्ति तथा स्वतन्त्र विज्ञहरूको समूहको सूची तयार गर्नु पर्नेछ ।
- (६) जिल्लाको वार्षिक तथा आवधिक योजनामा विपद् व्यवस्थापनका कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकताका साथ समावेश गरी कार्यान्वयन गर्नु, गराउनु पर्नेछ ।
- (७) नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिस्तरीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्न नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिहरूलाई प्रोत्साहन गर्नु पर्नेछ ।
- (८) जिल्लामा सञ्चालित विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन नियमित रूपमा गर्नु पर्नेछ ।
- (९) सरकारी एवं गैरसरकारी सङ्घसंस्था, निजी क्षेत्रको कार्यक्रमको समन्वय, अनुगमन, समीक्षा र मूल्याङ्कन गर्नु पर्नेछ ।
- (१०) नगरपालिका र गाउँ विकास समिति स्तरमा विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा भइनसकेको अवस्थामा त्यस्तो योजना तर्जुमा गर्न नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिलाई सहयोग गर्नु पर्नेछ ।
- (११) विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनका क्रममा जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति, विषयगत कार्यालयहरू, सुरक्षा निकायहरू, स्वास्थ्य सेवा प्रदानमा संलग्न निकायहरू, नगरविकास समिति, विद्यालयहरू तथा गैरसरकारी संस्था र निजी क्षेत्रबीच समन्वय गर्नु पर्नेछ ।
- (१२) जिल्लामा प्राकृतिक तथा मानव सिर्जित विपद् व्यवस्थापन गर्ने सन्दर्भमा जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिको निरन्तर समन्वयमा रही जिल्लामा कार्यरत सङ्घ, संस्था, नागरिक समाज, गैरसरकारी संस्था, अन्तराष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था, रेडक्रस, स्काउट समेतको प्रभावकारी परिचालन गर्ने वातावरण मिलाउने व्यवस्था गर्नुपर्नेछ ।

१६. नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिको जिम्मेवारी : विपद् व्यवस्थापनका सम्बन्धमा नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिको जिम्मेवारी देहायबमोजिम हुनेछ :-

- (१) जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा समिति र कार्यदललाई आफ्नो क्षेत्रको विपद्सम्बन्धी तथ्याङ्क, सूचना, प्रमुख समस्याजस्ता जानकारी आवश्यकताअनुसार यथासमयमा उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।
- (२) जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा समिति र कार्यदलले खटाएका सहजकर्ता, सूचना सङ्कलनकर्ता र प्राविधिकलाई आफ्नो क्षेत्रको भौगोलिक अवस्थाका बारेमा यथार्थ सूचना तथा जानकारी उपलब्ध गराउने र आवश्यकताअनुसार स्थलगत भ्रमण गराउनु पर्नेछ ।
- (३) नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिका सङ्कटासन्न वडा र आवास क्षेत्र तथा समुदाय तहको विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा एवं कार्यान्वयन गर्न आर्थिक एवं प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।
- (४) स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजनाको कार्यान्वयन र समुदायको क्षमता अभिवृद्धिका लागि क्षमता विकास कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्नु पर्नेछ ।
- (५) विपद् जोखिम व्यवस्थापनका कार्यक्रमहरूलाई नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिको वार्षिक तथा आवधिक योजनामा प्राथमिकताका साथ समावेश गरी जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजनाको अभिन्न अङ्गको रूपमा कार्यान्वयन गर्नु पर्नेछ ।

- (६) जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजनालाई यथार्थमा आधारित बनाउन योजना तर्जुमाका क्रममा आवश्यक तथ्याङ्क र सूचना सङ्कलनका लागि वडा नागरिक मञ्चका प्रतिनिधि, नागरिक सचेतना केन्द्र, टोक विकास संस्था/सामुदायिक सङ्घसंस्था र सामाजिक परिचालकहरूलाई परिचालन गर्नु पर्नेछ ।

१७. सम्बन्धित निकायहरूको कर्तव्य : (१) यस निर्देशिकामा भएका मूलभूत सिद्धान्तको पालना हुने गरी कार्यक्रम तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्नु गराउनु सम्बन्धित सबैको कर्तव्य हुनेछ ।

- (२) जिल्लाको विकास योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने क्रममा विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी सबै कार्यक्रमलाई जिल्ला विकास योजनाको परिपूरक हुने गरी सञ्चालन गर्नुपर्नेछ ।

- (३) जिल्लामा सञ्चालन हुने विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी सम्पूर्ण योजना तथा कार्यक्रमहरू सम्बन्धित सबै सरोकारवाला निकाय, सङ्घसंस्था तथा समुदायमा आधारित संस्थाहरूले समेत यसै निर्देशिकाबमोजिम सञ्चालन गर्नु, गराउनु पर्नेछ ।

१८. थपघट र हेरफेर : यस निर्देशिका कार्यान्वयनका क्रममा कुनै बाधा अड्चन आइपरेमा त्यस्तो बाधा अड्चन फुकाउने प्रयोजनका लागि मन्त्रालयले आवश्यकताअनुसार व्याख्या, थपघट, संशोधन वा हेरफेर गर्न सक्नेछ ।

१९. निर्देशिकाबमोजिम हुने : यस निर्देशिका लागू हुनुपूर्व विपद् जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी स्वीकृत तथा कार्यान्वयन भएका योजना तथा कार्यक्रम यसै निर्देशिकाबमोजिम भए गरेको मानिनेछ ।

अनुसूची- १

(दफा ५.क(२) सँग सम्बन्धित)

जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा समिति तथा काम, कर्तव्य र अधिकार

१. जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा समितिको गठन

(१) स्थानीय विकास अधिकारी	संयोजक
(२) जिल्ला प्रशासन कार्यालयका अधिकृत प्रतिनिधि	सदस्य
(३) जिल्ला प्रहरी कार्यालय, प्रमुख	सदस्य
(४) सशस्त्र प्रहरी बलको कार्यालय, प्रमुख	सदस्य
(५) नेपाली सेना व्यारेक, प्रमुख	सदस्य
(६) जिल्ला शिक्षा कार्यालय प्रमुख	सदस्य
(७) जिल्ला कृषि विकास कार्यालय प्रमुख	सदस्य
(८) जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयका प्रमुख	सदस्य
(९) जिल्ला वन कार्यालय प्रमुख	सदस्य
(१०) जिल्ला पशुसेवा कार्यालय प्रमुख	सदस्य
(११) जिल्ला भूसंरक्षण कार्यालय प्रमुख	सदस्य
(१२) जलउत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण डिभिजन कार्यालयका प्रमुख	सदस्य
(१३) सडक डिभिजन कार्यालयका प्रमुख	सदस्य
(१४) जिल्ला प्राविधिक कार्यालय प्रमुख	सदस्य
(१५) जिल्लास्थित नगरपालिकाका प्रमुखहरू	सदस्य
(१६) भवन निर्माण तथा सहरी विकास डिभिजन कार्यालय प्रमुख	सदस्य
(१७) महिला तथा बालबालिका जिल्ला कार्यालय प्रमुख	सदस्य
(१८) जिविसले मनोनित गरेका उच्च सडकटासन्न दुई गाविसका प्रमुख	सदस्य
(१९) जिल्ला उद्योग वाणिज्य सङ्घ, अध्यक्ष	सदस्य
(२०) नेपाल रेडक्रस सोसाइटीका जिल्ला सभापति	सदस्य
(२१) जिविसबाट मनोनित विपद् व्यवस्थापनमा कार्यरत ३ वटा संस्थाको प्रतिनिधि १/१	सदस्य
(२२) जिल्ला विकास समितिबाट मनोनित विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी विज्ञ	सदस्य
(२३) जिल्ला विकास समितिको योजना, अनुगमन तथा प्रशासकीय अधिकृत वा निज नभएको अवस्थामा स्थानीय विकास अधिकारीले तोकेको अधिकृत	सदस्य सचिव

२. योजना तर्जुमा समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार

- (१) जिल्ला स्तरीय विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमाका लागि नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गरी कार्यदललाई नियमित रूपमा सुझाव र सल्लाह दिने ।
- (२) योजना तर्जुमाका लागि सम्भावित विकास साभेदारहरूमाफत् आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग प्राप्त गर्न पहल गर्ने तथा अन्य क्षेत्रबाट सहयोग जुटाउन पहल गर्ने ।
- (३) योजना तर्जुमाको प्रत्येक चरणमा विपद्को जोखिममा रहेका समुदायका प्रतिनिधि, महिला, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा सबै जातजाति र वर्गको प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्ने ।
- (४) विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा कार्यदलबाट तयार भएको योजना जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिमाफत् स्वीकृतिका लागि जिल्ला विकास समितिमा पेश गर्ने ।

अनुसूची- २

(दफा ५.क(३) सँग सम्बन्धित)

जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा कार्यदल तथा काम, कर्तव्य र अधिकार

१. जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा कार्यदलको गठन

(१) स्थानीय विकास अधिकारी	संयोजक
(२) जिल्ला शिक्षा कार्यालय प्रमुख	सदस्य
(३) जिल्ला कृषि विकास कार्यालय प्रमुख	सदस्य
(४) जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयका प्रमुख	सदस्य
(५) जिल्ला वन कार्यालय प्रमुख	सदस्य
(६) जिल्ला भूसंरक्षण कार्यालय प्रमुख	
(७) जिल्ला प्रशासन कार्यालयका अधिकृत प्रतिनिधि	सदस्य
सदस्य	
(८) जिल्ला प्राविधिक कार्यालय प्रमुख	सदस्य
(९) नेपाल रेडक्रस सोसाइटीका जिल्ला स्तरीय प्रतिनिधि	सदस्य
(१०) जिल्ला विकास समितिले मनोनयन गरेको विकास साभेदारको प्रतिनिधि	सदस्य
(११) जिल्ला उद्योग वाणिज्य सङ्घका प्रतिनिधि	सदस्य
(१२) जिबिसबाट मनोनित विपद् व्यवस्थापसम्बन्धी विज्ञ	सदस्य
(१३) जिल्ला विकास समितिको योजना, अनुगमन तथा प्रशासकीय अधिकृत वा निज नभएको अवस्थामा स्थानीय विकास अधिकारीले तोकेको अधिकृत	सदस्य सचिव

२. योजना तर्जुमा कार्यदलको काम, कर्तव्य तथा अधिकार :

- (१) योजना तर्जुमा प्रक्रियामा जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति, जिल्ला विकास समिति, जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा समिति र विषयगत कार्यालयसहित अन्य सरोकारवाला निकायसँग नियमित समन्वय गरी सुझाव लिने ।
- (२) योजना तर्जुमा परामर्शदातासँग नियमित समन्वय गरी निजको सल्लाहबमोजिम योजना तर्जुमाका कार्य अघि बढाउने ।
- (३) नगरपालिका एवं गाउँ विकास समितिमा सञ्चालन गरिने सहभागितामूलक जोखिम तथा क्षमता विश्लेषणका लागि तथ्याङ्क र सूचना सङ्कलन गरी परामर्शदाताको सल्लाहबमोजिम विश्लेषण गर्ने ।
- (४) स्थानीय विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गर्न अपनाइने प्रक्रिया र विधिबाट प्राप्त सूचना र तथ्याङ्कको आधारमा समुदाय, वडा र नगरपालिका एवं गाविसको विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गर्ने ।
- (५) योजना तर्जुमा प्रक्रियाको हरेक चरणमा विपद् प्रभावित तथा सङ्कटासन्न वडाका प्रतिनिधि, महिला, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, तथा सबै जातजाति र वर्गको प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्ने ।
- (६) जिम्मेवारीसहितको कार्यतालिका तयार गरी आवश्यक प्रक्रिया पूरा गरेर योजना तर्जुमा गर्ने ।
- (७) तोकिएबमोजिमका प्रक्रिया र विधिहरूको अधिकतम उपयोग गरी तयार भएको जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा समितिसमक्ष पेश गर्ने ।

अनुसूची-३
(दफा ५ ख(३) सँग सम्बन्धित)

विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमा प्रशिक्षणका लागि आधारभूत विषयसूची

सेसन	कार्यक्रम	समय
पहिलो दिन		
०	सहभागी आगमन/दर्ता	०
१	तालिमको उद्देश्य, सहभागीबीच परिचय, तालिमका नियम र समूह निर्माण	१ घण्टा
२	विपद् व्यवस्थापनमा प्रयोग हुने शब्दावली	१:३० घण्टा
३	प्रकोपको परिचय, प्रकार, कारण र प्रभाव	१:३० घण्टा
४	विपद् व्यवस्थापन : आवश्यकता तथा महत्व र विपद् व्यवस्थापन चक्र	१:३० घण्टा
५	जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना, उद्देश्य, महत्व र तर्जुमा प्रक्रिया	१:३० घण्टा
दोस्रो दिन		
११	सङ्कटासन्नता, क्षमता र जोखिम विश्लेषणको अवधारणा, प्रक्रियाबारे जानकारी	१:३० घण्टा
१२	सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषणका औजार र तिनको प्रयोग विधि	३:०० घण्टा
१३	गाविस तथा नगरपालिका तहका सूचना तथा तथ्याङ्क सङ्कलनविधि	१ घण्टा
१४	सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषण प्रतिवेदनको ढाँचाबारे छलफल	१ घण्टा
१५	स्थलगत कार्य तथा अभ्यासबारे छलफल र तयारी	३० मिनेट
तेस्रो दिन		
०	सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषणका लागि कार्यक्षेत्र प्रस्थान	१ घण्टा
१६	औजारको प्रयोग विधिबारे समूहमा अभ्यास प्रकोपको सूचीकरण र स्तरीकरण, प्रकोप पात्रोको तयारी, विपद्को ऐतिहासिक समयरेखा तयारी, सामाजिक नक्सा तयारी, समस्या वृक्ष विश्लेषण, धरातलीय हिँडाइ, संस्थागत विश्लेषण वा रोटी चित्र, लक्षित समूह छलफल, गतिशीलता नक्सा र प्रत्यक्ष अवलोकन	७ घण्टा
चौथो दिन		
१	विपद् व्यवस्थापनको क्षेत्रमा रहेका विद्यमान नीतिगत व्यवस्था र संरचना	१:३० घण्टा
२	अभ्यासको नतिजा लेखन र प्रतिवेदन तयारीका लागि समूह कार्य	३:३० घण्टा
३	प्रतिवेदन प्रस्तुति तथा छलफल र सहमती	२:०० घण्टा
४	कार्ययोजना तयारी र समापन ।	३० मिनेट

द्रष्टव्य :

- उपरोक्त समय-तालिका तथा तालिम सेसन आवश्यकताअनुसार थपघट वा परिमार्जन गर्न सकिनेछ ।
- क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रमअन्तर्गत जलवायु परिवर्तन अनुकूलनसम्बन्धी विषय समेटिएको विज्ञान, प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालयबाट तयार प्रशिक्षण सामग्रीसमेत समावेश गर्न सकिनेछ ।

अनुसूची-४

(दफा ६ क(१) सँग सम्बन्धित)

विपद् जोखिम विश्लेषणका प्राविधिक विधि तथा औजारहरू

१. बाढी विश्लेषण (Flood Analysis)

जिल्लामा हुने बाढीको प्राविधिक विश्लेषणका लागि निम्नअनुसारका विधि तथा औजारहरू प्रयोग गर्नु पर्नेछ :

- १.१ उपलब्ध दस्तावेजहरूको पुनरावलोकन (Literatures review)
- १.२ भौगोलिक सूचना प्रणाली विश्लेषण (GIS & remote sensing)
- २.३ भौगोलिक अवस्थिति प्रणाली (GPS)
- १.४ प्रमुख नदीहरूको जलप्रवाह मापन (Water flow measurement & gauze reading of major rivers)
- १.५ जलवायुसम्बन्धी तथ्याङ्कको विश्लेषण (Hydro-meteorological data analysis)
- १.६ नदीको संरचना विश्लेषण (River morphology Analysis)
- १.७ गणितीय प्रतिरूप विश्लेषण (Numerical modeling analysis)
- १.८ ऐतिहासिक प्रवृत्तिरेखाको आधारमा बाढीको तह नक्साङ्कन (Flood level marking)

२. पहिरोको विश्लेषण (Landslide Analysis)

पहिरोको प्राविधिक विश्लेषणका लागि निम्नअनुसारका विधि तथा औजारहरू प्रयोग गर्नु पर्नेछ :

- १.१ उपलब्ध दस्तावेजहरूको पुनरावलोकन (Literatures review)
- २.२ भौगोलिक अवस्थिति प्रणाली (GPS)
- १.३ भौगोलिक सूचना प्रणाली (GIS & remote sensing)
- १.४ गणितीय प्रतिरूप विश्लेषण (Numerical modeling analysis)
- २.५ पहिरोको आकार मापन (Dimension measure)
- २.६ भीरालो मापन (Slope measurement)
- २.७ बक्रता मापन (Curvature measurement)
- २.८ कार्यक्षेत्रमा माटो र चट्टानको परीक्षण (In situ test)
- २.९ प्रयोगशाला परीक्षण (Lab test)

३. भूक्षय विश्लेषण (Soil Erosion Analysis)

- ३.१ उपलब्ध दस्तावेजहरूको पुनरावलोकन (Literatures review)
- ३.२ भौगोलिक अवस्थिति प्रणाली (GPS)
- ३.३ भौगोलिक सूचना प्रणाली विश्लेषण (GIS & remote sensing)
- ३.४ गणितीय प्रतिरूप विश्लेषण (Numerical modeling analysis)
- ३.५ थेग्राइ विश्लेषण (Sedimentation analysis)
- ३.६ फैलावट (Canopy coverage)

४. भूउपयोग तथा जलाधार व्यवस्थापन (Land use and watershed management)

- ४.१ उपलब्ध दस्तावेजहरूको पुनरावलोकन (Literatures review)
- ४.२ भौगोलिक अवस्थिति प्रणाली (GPS)
- ४.३ भौगोलिक सूचना प्रणाली विश्लेषण (GIS & remote sensing)
- ४.४ वानस्पतिक वितरण (Vegetation distribution)

- ४.५ भूउपयोगको वर्तमान अवस्थाको विश्लेषण (Existing situation of land use practice)
- ४.६ खेतीप्रणाली (Agricultural/cultivation system)
- ४.७ जैविक प्रविधि (Bio-technology)
- ४.८ जलउपयोग विश्लेषण (Existing situation of water use practice)

५. भूकम्पीय जोखिम विश्लेषण (Earthquake risk analysis)

- ५.१ उपलब्ध दस्तावेजहरूको पुनरावलोकन (Literatures review)
- ५.२ भौगोलिक अवस्थिति प्रणाली (GPS)
- ५.३ भौगर्भिक अध्ययन
- ५.४ भूगर्भीय चिराको अध्ययन (Fault analysis)
- ५.५ ऐतिहासिक समयरेखा विश्लेषण (Historical Timeline)
- ५.६ गणितीय प्रतिरूप विश्लेषण (Numerical modeling analysis)

द्रष्टव्य : उपरोक्तमबोजिमका प्राविधिक विधि तथा औजारहरूको प्रयोग जलवायु परिवर्तनको प्रभावको समेत विश्लेषण गर्ने गरी स्थानीय अनुकूलताअनुसार गर्न सकिनेछ ।

अनुसूची-५

(दफा ६ ख(१) सँग सम्बन्धित)

गाउँ विकास समिति तथा नगरपालिकाको विपद् र जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी विगतको तथ्याङ्क सङ्कलन ढाँचा

(विगत २५ वर्ष र पछिल्लो ५ वर्षको)

गाउँ विकास समिति/नगरपालिका :

प्रकोप : .....

क्र. सं.	क्षतिको विवरण	अघिल्लो २५ वर्षको	पछिल्लो पाँच वर्षको						पुष्ट्याङ्क विधि
			५	४	३	२	१	जम्मा	
१	मानवीय क्षति								
१.१	मृत्यु सङ्ख्या								
१.२	वेपत्ता सङ्ख्या								
२	विस्थापित तथा प्रभावित परिवार सङ्ख्या								
३	पूर्ण रूपमा क्षति भएका घर सङ्ख्या								
४	क्षति भएको सम्पत्ति रु.								
४.१	क्षति भएको व्यक्तिगत धनमाल (रु. हजारमा)								
४.२	पुल (मूल्यमा)								
४.३	बाटो/सडक (मूल्यमा)								
४.४	विद्यालय (मूल्यमा)								
४.५	अस्पताल तथा स्वास्थ्य चौकी (मूल्यमा)								
४.६	सामुदायिक भवन (मूल्यमा)								
४.७	क्षति भएको बाली (रु हजारमा)								
४.८	क्षति भएको घरपालुवा पशु सङ्ख्या								
	गाई								
	भैंसी								
	खसी तथा बाखा								
	अन्य (खुलाउने)								

५	खेतीयोग्य भूमि र वनक्षेत्रको क्षति (विघा वा रोपनी)								
६	विपद्बाट परेको सामाजिक प्रभाव								
६.१	विपद्का कारण भएका महिला हिंसा								
६.२	विपद्पछि लुटपाट, हिंसा र अन्य सामाजिक अपराध								
६.३	विपद्का कारण सामुदायिक संस्थाको निष्क्रियता								

द्रष्टव्य :

१. सूचना सङ्कलन गर्दा हरेक प्रकोपको लागि अलग-अलग फारम प्रयोग गर्नुपर्छ ।
२. विगत २५ वर्षको तथ्याङ्क तथा सूचनाको विश्लेषण विशेषगरी जलवायु परिवर्तनको प्रभाव र अनुकूलनका उपायबारे जानकारी लिन गरिनेछ ।

अनुसूची-६

(दफा ६ ख(२) सँग सम्बन्धित)

सामाजिक सङ्कटासन्नता, जोखिम तथा क्षमता विश्लेषण औजारहरू

१. प्रकोप नक्साङ्कन तथा स्तरीकरण

जिल्लामा हुने प्रकोपका घटना र उत्पन्न विपद्बाट जनधनको क्षति भइरहेका आधारमा प्रकोपको सूची तयार गरी धेरै क्षति गर्ने प्रकोप पहिचान तथा स्तरीकरण गर्नु पर्नेछ । गाउँ विकास समिति र नगरपालिकाभित्र हुने प्रकोपको सूची र स्तरीकरण गर्न निम्नबमोजिमको तालिका प्रयोग गर्नुपर्छ :

प्रकोप	पहिरो	बाढी	आगलागी	हुरीबतास	महामारी	भूकम्प	हिमताल विस्फोट	शीतलहर	जनावर आतङ्क
पहिरो									
बाढी									
आगलागी									
हुरीबतास									
महामारी									
भूकम्प									
हिमताल विस्फोट									
शीतलहर									
जङ्गली जनावर आतङ्क									
जम्मा अङ्क									
स्तर									

२. प्रकोप पात्रो

जिल्लाभित्रका नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिभित्र कुन समयमा कुन प्रकोप हुन्छ भनेर पत्ता लगाई त्यसको समयरेखा तयार गरी जिल्लामा हुने प्रकोपको समय निर्धारण गर्नु पर्छ । यसको लागि निम्नबमोजिमको तालिका तयार गर्नुपर्छ :

प्रकोप	वैशाख	जेठ	असार	साउन	भदौ	असोज	कात्तिक	मङ्सिर	पुस	माघ	फागुन	चैत
बाढी												
पहिरो												
आगलागी												
हुरीबतास												
महामारी												
भूकम्प												
हिमताल विस्फोट												
शीतलहर												
जनावर आतङ्क												

जम्मा												
स्तरीकरण												

३. ऐतिहासिक समय रेखा

नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिभित्र विगतमा कुन प्रकोपबाट कस्तो विपत्ति परेको थियो भन्ने जानकारी लिन विपद्को ऐतिहासिक समयरेखा तयार गर्नु पर्छ । यसबाट प्रकोपको दोहोरिने प्रवृत्ति, त्यसले पुऱ्याउने क्षति, जलवायु परिवर्तनको सङ्केत तथा प्रभावको बारेमा जानकारी एकीकृत गर्न सकिन्छ । यसको लागि निम्नबमोजिमको फारम प्रयोग गर्नुपर्छ :

प्रकोप : .....

गाविस/नपा/जिल्ला :

.....

क्र. सं.	वर्ष	स्थान	क्षतिको विवरण (मृत्यु, घाइते, क्षति ग्रस्त घर, बालीनाली, प्रभावित परिवार, विस्थापित परिवार, क्षति भएको भौतिक सम्पत्ति रु. क्षतिग्रस्त खेतीयोग्य भूमि अन्य सामाजिक प्रभाव)
१			
...			

४. प्रकोप विश्लेषण

नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिभित्र हुने प्रकोप, त्यसको कारण र प्रभावको पहिचान गर्नु पर्छ । यसको लागि माथि उल्लिखित प्रकोपको पहिचान, प्रकोप हुने महिना र ऐतिहासिक समयरेखाको आधारमा प्रकोपको प्रकृति, आवृत्ति, जलवायु परिवर्तनको प्रभाव र त्यसको मूल कारण के हो भनेर पहिचान गरी निम्नबमोजिमको ढाँचामा लेख्नु पर्नेछ :

क्र. सं.	प्रकोप	जलवायु परिवर्तनको अवस्था	कारण	प्रभाव	समाधानका सम्भावित उपाय
१					
..					

५. सामाजिक स्रोत नक्साङ्कन र सङ्कटासन्नता तथा क्षमता पहिचान

समुदायमा रहेको सङ्कटासन्नता र क्षमता पहिचान गर्न समुदायभित्र रहेका प्राकृतिक तथा गैरप्राकृतिक साधन, स्रोत आदि उल्लेख भएको सामाजिक नक्सा समुदायका प्रतिनिधिको प्रत्यक्ष सहभागितामा तयार गरी गाउँको वास्तविक अवस्थाको विश्लेषण गर्नु पर्नेछ। यसरी तयार हुने नक्सामा समुदायको अवस्थिति, खोला तथा नदीनाला, पोखरी, खेतीयोग्य जमिन, बाटो तथा सडक सञ्जालहरू, सामुदायिक भवनहरू, विद्यालय, स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरू, वनजङ्गल, नगरपालिका तथा गाउँ विकास समिति भवन, विजुली, सुरक्षित आश्रय स्थलहरू वा आश्रयस्थलका लागि उपयुक्त क्षेत्र, खानेपानी, सरसफाइको अवस्था स्पष्ट रूपमा देखाउनु पर्छ। यरी सङ्कलित जानकारीका आधारमा समुदाय र वडाको जोखिम र क्षमताको सूची निम्नवमोजिम तयार गर्नु पर्नेछ :

गाउँ विकास समिति	वटा र टोल/वस्ती	सम्भावित विपद्	विपद्बाट प्रभाव परेको विषयगत क्षेत्र	विपद्को सामना गर्न गरिएका कार्य
१				
...				

६. समस्या वृक्ष विश्लेषण

जिल्लामा विपद् तथा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी विद्यमान समस्याको उत्पत्ति, त्यसको कारण र प्रभाव विश्लेषण गर्नका लागि समस्या वृक्ष विश्लेषणलाई एक प्रमुख औजारको रूपमा प्रयोग गरिन्छ। यस विधिअन्तर्गत वृक्षको काण्डले समस्या, जराहरूले कारण र हाँगा तथा पातहरूले प्रभावको प्रतिनिधित्व गरेको मानी वास्तविकता पहिचान गरिन्छ। विपद्जन्य जोखिम व्यवस्थापन गर्न समस्याको मूलकारण पत्ता लगाउन यो औजारको प्रयोग हुन्छ। यस विधिबाट प्राप्त नतिजालाई निम्नअनुसार सूचीकरण गर्नुपर्छ :

क्र. सं.	समस्या	समस्याको मूल कारण	समुदायमा परेको प्रभाव	कैफियत
१				
..				

७. संस्थागत क्षमता विश्लेषण

विपद्को समयमा आवश्यक पर्ने सेवा, सुविधा, सुरक्षा उपलब्ध गराउने सरकारी निकाय वा सुरक्षा निकाय, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, स्थानीय सस्थाहरू र अन्य मानवीय सेवा प्रदायक सङ्घसंस्था, वित्तीय संस्था, सहकारी, स्वास्थ्य सेवा केन्द्र आदिको उपलब्धता र सम्बन्धको विश्लेषण गरिन्छ। यसबाट जिल्लाको सामाजिक सम्बन्ध र महत्वको मापन गर्छ। यस औजारको प्रयोगबाट विपद् व्यवस्थापनका सन्दर्भमा सामाजिक तथा सार्वजनिक निकायसम्मको पहुँचको विश्लेषण गर्छ। यसको विश्लेषणबाट प्राप्त नतिजालाई तलको तालिकामा भर्नु पर्छ :

क्र. सं.	कार्यालय तथा सङ्घसंस्था	ठेगाना	विपद् जोखिम व्यवस्थापनमा प्राप्त हुन सक्ने योगदान
क	जिल्लाभित्र		
१			
...			
ख	क्षेत्रीय तथा राष्ट्रिय तह		
१			
२			
...			

८. लक्षित समूह छलफल

सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषणका विभिन्न औजारको प्रयोगबाट प्राप्त सूचना तथा तथ्याङ्कको पुनरावलोकन, अनुगमन वा परीक्षण र छुटेका विषय पत्ता लगाउन समुदायको सानो समूहमा छलफल गर्नु नै लक्षित समूह छलफल हो । समुदायका महिला, सीमान्तीकृत वर्ग, बूढापाका, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, दलित, जनजातिसमेत सबै वर्गलाई समेटेर यसप्रकारको छलफल गर्नुपर्छ । यस्तो छलफलमा सबै सहभागीलाई समान रूपले आफ्ना विचार र भनाइ राख्न प्रोत्साहित गर्नुपर्छ । यस प्रक्रियाबाट प्राप्त सूचनालाई निम्नअनुसारको ढाँचामा सूचीकृत गर्नुपर्छ :

गाविस/नपा : .....

समूह : महिला/अपाङ्गता/दलित आदि

क्र. सं.	समस्या (तल उल्लेख गरिएका बुँदा उदाहरण मात्र हुन्)	कारण	प्रभाव	सम्भावित समाधानका उपाय	कैफियत
१	विपद् र विपद्का सवाल				
२	जीविकोपार्जन तथा खाद्य सुरक्षा				
३	खानेपानी, सरसफाइ तथा महामारी				
४	जलवायु परिवर्तन र त्यसको प्रभाव				

९. प्रत्यक्ष अवलोकन

माथि उल्लेख भएका औजारको प्रयोगबाट प्राप्त नतिजालाई पुनरावलोकन तथा परीक्षणका लागि प्रत्यक्ष अवलोकन विधि अपनाइन्छ । सङ्कटासन्न क्षेत्र, समुदाय, प्राकृतिक स्रोत तथा साधन, भौतिक संरचना, सार्वजनिक सम्पत्ति तथा जोखिम व्यवस्थापनका लागि गर्नु पर्ने कामको सही पहिचान गर्न यस औजारको प्रयोग गर्नुपर्छ । अवलोकनका क्रममा प्राप्त नतिजालाई निम्न ढाँचामा सूचीकृत गरी विश्लेषण गर्नु पर्नेछ :

क्र. सं.	अवलोकन गरिएको गाविस/नपा	विपद्को प्रमुख समस्या	उपलब्ध क्षमता	समुदायका आवश्यकता
१				
..				

१०. स्थानीय ज्ञान, सीप र प्रविधिको लेखाङ्कन

यस अनुसूचीमा उल्लेख भएका सङ्कटासन्नता तथा क्षमता विश्लेषणका औजारको प्रयोगबाट गाउँ विकास समिति र नगरपालिका क्षेत्रका समुदायले विपद्को सामना गर्न अपनाउने गरेका विधिहरूको सूची तयार गरी निम्नबमोजिमको खाकामा स्थानीय ज्ञान, सीप र विधिको सूचीकरण गर्नु पर्नेछ :

क्र. सं.	विपद्को प्रकार	विपद् भएको वर्ष/महिना	विपद्पहिले गरिएका पूर्वतयारी तथा जोखिम व्यवस्थापनका कार्य	जोखिम व्यवस्थापनका लागि विपद्को समय र विपद्पछि अपनाइएका विधि
१				
२				
...				

अनुसूची-७

(दफा ६ ख(५) सँग सम्बन्धित)

जिल्लाभिन्नका गाउँ विकास समिति र नगरपालिकाको सङ्कटासन्नता स्तरीकरण

क. सङ्कटासन्नता स्तरीकरण

विपद्बाट विगतमा भएको क्षतिसम्बन्धी तथ्याङ्कको गणितीय विश्लेषण गरी त्यसको आधारमा जिल्लाअन्तर्गतका नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिको सङ्कटासन्नता स्तरीकरण गर्नुपर्छ । क्षतिको गणितीय विश्लेषणका लागि कूल ३०० अङ्कभारलाई आधार मानिएको छ । कूल अङ्कमध्ये मानवीय क्षतिका लागि २५ प्रतिशत अर्थात् ७५ र अन्य ५ प्रकारका क्षतिको लागि प्रत्येकलाई १५ प्रतिशत अर्थात् ४५ अङ्क कायम गरिएको छ । यसरी कायम गरिएको अङ्कलाई तल (ख) मा गरिएको गणनालाई आधार मानेर सङ्कटासन्नता स्तरीकरण गर्नु पर्नेछ ।

जिल्ला विकास समिति : ..... विपद् :
.....

क्षतिको स्वरूप	मानवीय क्षति	प्रभावित तथा विस्थापित परिवार	घरको क्षति	आर्थिक क्षति	खेतीयोग्य भूमि र वनक्षेत्रको क्षति	सामाजिक क्षति	कूल अङ्क	अङ्कभार	सङ्कटा-सन्नता स्तरीकरण
अङ्कभार	२५ प्रतिशत	१५ प्रतिशत	१५ प्रतिशत	१५ प्रतिशत	१५ प्रतिशत	१५ प्रतिशत	१०० प्रतिशत	न्यूनतम र अधिकतम अङ्कभार	
कूल अङ्क	७५	४५	४५	४५	४५	४५	३००	०.३३ देखि १.०० सम्म	
क्र. सं.	गाविस / नपा								
१									
...									

ख. सङ्कटासन्नता स्तरीकरण अङ्कभार गणना

माथि (क) मा उल्लेख भएबमोजिम क्षति भएका ६ वटा विषय क्षेत्रका लागि निम्नबमोजिम अङ्क दिनु पर्नेछ । यसरी दिइएको अङ्कलाई जोडेर ३०० ले भाग गरेमा अङ्कभार निस्कनेछ । अङ्कभारका आधारमा तल (ग) बमोजिम सङ्कटासन्नता स्तरीकरण गर्नु पर्नेछ ।

क्र. सं.	जोखिममा रहेको तत्व	क्षतिको सङ्ख्या	प्राप्त हुने नम्बर
१	मानवीय क्षति (मृत्यु र हराएको सङ्ख्या)	१ देखि ५ जना	२५
		६ देखि १० जना	५०
		११ जनाभन्दा बढी	७५
२	विस्थापित तथा प्रभावित परिवार	२०० परिवार सम्म	१५
		२०१ देखि ५०० परिवारसम्म	३०

		५०१ पविरभन्दा बढी	४५
३	क्षतिग्रस्त घर	१०० घरसम्म	१५
		१०१ देखि २०० घरसम्म	३०
		२०१ भन्दा बढी घर	४५
४	आर्थिक क्षति	२५ लाख रुपैयाँसम्म	१५
		२५ लाख १ देखि ३५ लाख रुपैयाँसम्म	३०
		३५ लाखभन्दा बढी	४५
५	खेतियोग्य जमिन	१०० रोपनी सम्म	१५
		१०१ देखि ३०० रोपनी सम्म	३०
		३०१ रोपनीदेखि माथि	४५
६	सामाजिक प्रभाव	महिला हिंसा भएमा	१५
		महिला हिंसासमेत लुटपाट पनि भएमा	३०
		महिला हिंसा, लुटपाट र सामुदायिक संस्थाहरू निस्क्रिय भएमा	४५

ग. सङ्कटासन्नता स्तरीकरण

माथि उल्लेख भएबमोजिम लेखाजोखाबाट निस्किएको अङ्कभारलाई आधार मानेर निम्नबमोजिम सङ्कटासन्नता स्तरीकरण गर्नु पर्नेछ :

क्र.सं	अङ्कभार	स्तर
१	०.८ देखि १.०० अङ्कभार	उच्च सङ्कटासन्न
२	०.६ देखि ०.७९ अङ्कभार	मध्यम सङ्कटासन्न
३	०.५९ भन्दा कम अङ्कभार	न्यून सङ्कटासन्न

अनुसूची-८

(दफा ६ घ(१) सँग सम्बन्धित)

जिल्लाको सडकटासन्नता, जोखिम तथा क्षमता पार्श्वचित्र

१. जिल्लाको प्रमुख सडकटासन्नता

- जलवायु, हावापानी आदिको अवस्था र प्रभाव ।
- प्राकृतिक स्रोत साधन, जस्तै जलसम्पदा, ताल, पोखरी, वन सम्पदा, खनिजपदार्थ आदि ।
- नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिभित्र भएर बग्ने खोलानाला तथा नदी र तिनबाट पर्ने प्रभाव
- सडकको अवस्था कालोपत्रे .....किमि, कच्ची मोटरबाटो .....किमि, गोरेटो .....किमि
- भू-उपयोग : कृषि, वन, खेर गइरहेको, पानीले ढाकेको चरन, अवास आदि ।

२. जनसङ्ख्याको विवरण

२.१ जातजातिअनुसारको जनसङ्ख्या

(नगरपालिका तथा गाउँ विकास समिति वा जिल्ला विकास समितिको पार्श्वचित्र अनुसार उल्लेख गर्ने)

गाविस/ नपा	दलित				जनजाति				मधेशी तथा अल्पसङ्ख्यक				अन्य			
	घर धुरी	महिला	पुरुष	जम्मा	घर धुरी	महिला	पुरुष	जम्मा	घर धुरी	महिला	पुरुष	जम्मा	घर धुरी	महिला	पुरुष	जम्मा
जम्मा																

२.२ उमेरअनुसारको जनसङ्ख्या

(नगरपालिका तथा गाउँ विकास समिति वा जिल्ला विकास समितिको पार्श्वचित्र अनुसार उल्लेख गर्ने)

गाविस/नपा	गर्भवती	१ वर्ष मुनि	५ वर्षमुनि	६-१२ वर्ष	१३-१९ वर्ष	२०-५९ वर्ष	६० वर्षमाथि	जम्मा

२.३ अपाङ्गताको विवरण

(नगरपालिका तथा गाउँ विकास समिति वा जिल्ला विकास समितिको पार्श्वचित्र अनुसार उल्लेख गर्ने)

गाविस/नपा	अपाङ्गताको प्रकार	महिला	पुरुष	जम्मा

३. प्रकोपको अवस्था : (अनुसूची ८ को १, २, ३ र ४ बमोजिम प्रकोप पात्रो, प्रकोपको स्तरीकरण र प्रकोपको ऐतिहासिक समयरेखा र विश्लेषणबाट प्राप्त नतिजा लेख्ने)

४ स्रोतको उपलब्धता तथा पहुँच

नगरपालिका तथा गाउँ विकास समिति वा समुदायमा भएको क्षमता पत्ता लगाउन निम्नअनुसार फारम प्रयोग गर्नुपर्छ । यो फाराममा नगरपालिका र गाउँ विकास समितिहरूमा उपलब्ध रहेका स्रोतहरूको सूचीकरण गरी जिल्लाको समग्र क्षमताको सूची तयार गर्नु पर्नेछ :

विवरण	भण्डारण स्थान	मौज्दात रहेको कार्यालय वा निकाय	सङ्ख्या (कति)	क्षमता	अवस्था
भौतिक स्रोत (तल नपरेका स्रोत तथा क्षमता थप्न सकिनेछ)					
भवन					
स्वास्थ्य केन्द्र/अस्पताल					
भण्डारगृह					
पुल					
सडक					
बाँध					
विद्यालय भवन					
मदरसा					
सुरक्षित आवास तथा स्थान					
सामुदायिक चर्पी					
सञ्चारका साधन					
यातायतका साधन					
पूर्वसूचना प्रणाली					
लाइफ ज्याकेट					
डुङ्गा					
उद्धारका लागि आवश्यक अन्य सामग्री					
मानव संसधन (तल नपरेका स्रोत तथा क्षमता थप्न सकिनेछ)					
आधारभूत खोज तथा उद्धार तालिम प्राप्त जनशक्ति					
जिल्ला विपद् प्रतिकार्यसम्बन्धी तालिम प्राप्त जनशक्ति					
तालिम प्राप्त पौडीबाज					
स्वास्थ्य कर्मी					
तालिम प्राप्त स्वयंसेवक					
ग्रामीण महिला स्वास्थ्य कार्यकर्ता					
तालिम प्राप्त कृषि प्राविधिक					
शिक्षक					
कर्मचारी					
स्वयंसेवक					
सिकर्मी					
डकर्मी					

सामाजिक स्रोत (तल नपरेका स्रोत तथा क्षमता थप्न सकिनेछ)					
सामुदायिक भवन					
पाटी पौवा					
सर्वाजनिक धारा					
मठ मन्दिर					
आर्थिक स्रोत सामाजिक स्रोत (तल नपरेका स्रोत तथा क्षमता थप्ने)					
व्यापार व्यवसाय					
उद्योग कलकारखाना					
नोकरी					
बचत समूह					
विपद् व्यवस्थापन कोष					
ब्याङ्क तथा वित्तीय संस्था					
प्राकृतिक स्रोत सामाजिक स्रोत (तल नपरेका स्रोत तथा क्षमता थप्न सकिनेछ)					
खेतीयोग्य भूमि					
अन्य (उल्लेख गर्नु पर्नेछ)					
निजी ताल तलैया					
प्राकृतिक धारा वा मूल					
कुवा					
नदीनाला					
ताल तथा पोखरी					
सिँचाइको साधन र स्रोत					
वनजङ्गल (हेक्टर वा रोपनी)					
खेती गरिने मुख्य बाली	लगाउने समय	बाली थन्क्याउने समय	उत्पादन (मे. टन)	प्रयोग गरिने मल	बिउको उपलब्धता
धान					
मकै					
गहुँ					

५. पार्श्वचित्रको मूल अंश

यस निर्देशिकाले निर्देश गरेका चरण, विधि र औजारहरूको विश्लेषणबाट प्राप्त जिल्लाको सडकटासन्नता, जोखिम र क्षमतासमेत स्पष्ट हुनेगरी आवश्यक देखिएका सुझाव प्रस्तुत गर्नु पर्नेछ। पार्श्वचित्रको अन्तिममा विश्लेषणका सबै अनुसूचीहरू संलग्न गर्नु पर्नेछ।

अनुसूची- ९

(दफा ७ (१) सँग सम्बन्धित)

जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना

(District Disaster Management Plan)

जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति

..... विकास समिति

तयार गरेको मिति : .....साल.....महिना

- सन्देश :** सम्बन्धित मन्त्रालयबाट सन्देश प्राप्त भए राख्ने ।
- कृतज्ञता ज्ञापन** जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति र जिल्ला विकास समितिका प्रमुखबाट योजना तर्जुमा र यसको कार्यान्वयनबारे आफ्नो भनाइ राख्ने ।
- विषयसूची :** योजनाको स्वरूपअनुसार विषयसूची लेख्ने ।

खण्ड - १ : परिचय

- १.१ पृष्ठभूमि :** जिल्लाको सङ्कटासन्नता, जोखिम र क्षमता विश्लेषण प्रतिवेदनलाई आधार मानेर जिल्लाको छोटो र तथ्याङ्कीय परिचय दिने ।
- १.२ योजनाको उद्देश्य :** यस योजनाको समग्र र निर्दिष्ट उद्देश्य उल्लेख गर्नु पर्नेछ । जिल्लाको भौगोलिक सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक अवस्थाबमोजिम योजनाको उद्देश्य निर्धारण गर्ने ।
- १.३ योजनाको महत्व :** योजना किन तर्जुमा गर्नु परेको हो र यसले के गर्छ भन्ने उल्लेख गर्ने ।
- १.४ योजनाका सीमा :** योजना तर्जुमा गर्दा अपनाइएको विधि, योजनाको प्रभावकारिता, आर्थिक स्रोतजस्ता के-कस्ता सीमा देखिएका छन् भन्ने कुरा छोटकरीमा उल्लेख गर्नु पर्नेछ । यसले योजना कार्यान्वयन र अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि मार्ग प्रशस्त गर्नेछ ।
- १.५ योजना तयारी प्रक्रिया :** योजना तर्जुमा गर्दा अपनाइएका प्रक्रियाबारे छोटकरमा उल्लेख गर्ने ।
- १.७ योजना कार्यान्वयन रणनीति :** योजनाले निर्धारण गरेका कार्यक्रम के-कसरी कार्यान्वयन गर्न सकिनेछ, जिल्लाको वार्षिक कार्यक्रमअन्तर्गत बजेट व्यवस्था गरिनुको अलावा नगरपालिका, गाउँ विकास समिति, समुदाय र सरोकारवाहरूलाको परिचालन कसरी गरिन्छ भन्ने विषयलाई प्रष्ट पार्ने ।
- १.८ योजनाको अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा पुनरावलोकन :** यस निर्देशिकाले गरेको व्यवस्थाबमोजिम नियमित अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा पुनरावलोकन गर्नु पर्नेछ । योजनाको विस्तृत पुनरावलोकन र परिमार्जन ५ वर्षको अवधिमा गर्नु पर्नेछ ।

खण्ड - २ : जिल्लाको सडकटासन्नता, जोखिम र क्षमता विश्लेषण

२.१ प्रकोपको पहिचान तथा स्तरीकरण : पार्श्वचित्रअनुसारका प्रमुख प्रकोपको उल्लेख गर्ने ।

२.२ प्रकोप विश्लेषण : अनुसूची ६ र ८ मा उल्लेख भएबमोजिम विपद्को विश्लेषणका आधारमा प्राप्त नतिजालाई संक्षिप्त रूपमा निम्न ढाँचामा लेख्नुपर्नेछ :

क्र. सं.	विपद्	कारण	क्षेत्रगत प्रभाव	प्रमुख समस्या	व्यवस्थापन लागि पहिचान भएका उपाय
१					
..					

२.३ नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिहरूको सडकटासन्नता स्तरीकरण : जिल्लाभित्रका नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिबाट अनुसूची ७ बमोजिम सडकलित तथा सडक र सूचनाको विश्लेषणका आधारमा जिल्लाभित्रका कुन नगरपालिका तथा गाउँ विकास समिति कुन प्रकोपका कारण कुन स्तरमा (उच्च, मध्यम र न्यून) सडकटासन्न तथा जोखिममा छन् भनेर स्तरीकरण गर्नुपर्नेछ

तालिका नं. .... प्रकोपको सन्दर्भमा नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिको सडकटासन्नता स्तरीकरण

..... प्रकोपका कारण उत्पन्न हुने विपद्को नगरपालिका तथा गाउँविकास समितिस्तरीय सडकटासन्नता तथा जोखिमको स्तरीकरण निम्नबमोजिम गरिएको छ :

क्र.सं.	नपा/गाविस	उच्च सडकटासन्न	मध्यम सडकटासन्न	न्यून सडकटासन्न	पुष्ट्याइँका आधार
१					
२					
३					

२.४ जिल्लाको क्षमता विश्लेषण : माथि विश्लेषण गरिएको सडकटासन्नता र जोखिमको सामना गर्न, जोखिम व्यवस्थापन गर्न जिल्लामा के-कस्ता क्षमता विद्यमान छन् भनेर पहिचान गर्नु पर्नेछ । जिल्लाले आवश्यकता परेको समयमा उपयोग गर्न सक्ने अवस्थामा नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिभित्र भएका स्रोतसाधनको अवस्था, स्थानीय ज्ञान, सीप र प्रविधिको तुलनात्मक अध्ययन गरी निष्कर्ष निकाल्नु पर्नेछ ।

२.५ जोखिम पहिचान तथा विश्लेषण : जिल्लाको समग्र सडकटासन्नता र क्षमताबीच देखिएको दूरी नै जोखिमको सही चित्र हुनेछ । त्यसका आधारमा विपद् जोखिम व्यवस्थापन आवश्यक क्रियाकलाप निर्धार गर्नु पर्नेछ । अतः जिल्लाको वास्तविक जोखिम के हो र यसबाट विकासका क्षेत्र र सम्पत्तिहरूमाथि कस्तो प्रभाव पर्छ भन्ने विश्लेषण गरिनु पर्नेछ ।

खण्ड - ३ : विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना

विपद् जोखिम व्यवस्थापनका कार्यक्रमलाई मूलभूत रूपमा 'स्थानीय पूर्वाधार विकास; कृषि; शिक्षा तथा सामाजिक विकास र उद्योग, वन तथा वातावरण संरक्षण' जस्ता स्थानीय विकासका क्षेत्रलाई समेटेर प्राकृतिक सम्पत्ति, मानवीय सम्पत्ति, भौतिक सम्पत्ति, सामाजिक सम्पत्ति र वित्तीय सम्पत्तिको दिगो विकासद्वारा उत्थानशील समाजको विकाससँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने क्रियाकलापलाई प्राथमिकताक्रममा राखेर योजना तर्जुमा गर्नु पर्नेछ ।

३.१ रणनीतिक योजना

३.१.१ नीतिगत व्यवस्था

जिल्लाले विपद् व्यवस्थापनका प्रमुख सवाल तथा समस्याको समाधानका लागि नीतिगत रूपमा गर्नु पर्ने कार्यहरूको पहिचान गरी निम्न ढाँचामा प्राथमिकताक्रममा राखी कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने

प्रमुख विपद्	प्रमुख जोखिम	नीतिगत व्यवस्थापनका क्रियाकलाप	प्राथमिकता क्रम	मुख्य जिम्मेवारी	स्रोतको व्यवस्था		समय अवधि
					आन्तरिक	बाह्य (सहयोगी)	

३.१.२ जनचेतना अभिवृद्धि

विपदलाई सही ढङ्गबाट व्यवस्थापन गर्नका लागि जिल्लाका सबै क्षेत्रमा र विशेषगरी उच्च र मध्यम जोखिममा रहेका नगरपालिका र गाउँ विकास समितिमा जनचेतना अभिवृद्धि गराउन तलको ढाँचामा आवश्यक गतिविधि निर्धारण गर्ने । जनचेतना अभिवृद्धि गर्दा के-कस्ता विषयलाई बढी ध्यान दिने भन्ने कुरा निक्योल गर्ने ।

प्रमुख विपद्	स्थान (नपा/गाविस)	प्रमुख जोखिम	व्यवस्थापनका क्रियाकलाप	प्राथमिकता क्रम	मुख्य जिम्मेवारी	स्रोतको व्यवस्था		समय अवधि
						आन्तरिक	बाह्य (सहयोगी)	

३.१.३ मानव संसाधनको विकास

विपद् व्यवस्थापनका सन्दर्भमा आवश्यक पर्ने मानव स्रोतको विकासका लागि गर्नु पर्ने कार्य र कार्यक्रम निर्धारण गरी प्राथमिकता क्रममा राखी निम्न ढाँचामा कार्यक्रम तथा क्रियाकलाप निर्धारण गर्ने :

प्रमुख विपद्	स्थान (नपा/गाविस)	प्रमुख जोखिम	व्यवस्थापनका क्रियाकलाप	प्राथमिकता क्रम	मुख्य जिम्मेवारी	स्रोतको व्यवस्था		समय अवधि
						आन्तरिक	बाह्य (सहयोगी)	

३.१.४ पूर्वचेतावनी प्रणालीको विकास

विशेषगरी उच्च र मध्यम जोखिममा रहेका नगरपालिका र गाउँ विकास समितिमा पूर्वचेतावनी तथा सूचना प्रणालीको विकास गर्न सामाजिक सञ्जालको विकास गर्नु पर्छ। यसका लागि के-कस्तो सञ्जाल र विधि तथा प्रविधिको प्रयोग गर्ने हो सो स्पष्ट हुने गरी प्राथमिकताक्रममा राख्ने

प्रमुख विपद्	स्थान (नपा/गाविस)	प्रमुख जोखिम	पूर्वचेतावनी प्रणालीको प्रविधि तथा सञ्जाल	प्राथमिकता क्रम	मुख्य जिम्मेवारी	स्रोतको व्यवस्था		समय अवधि
						आन्तरिक	बाह्य (सहयोगी)	

३.१.५ परम्परागत ज्ञान, सीप र प्रविधिको खोज र प्रबर्द्धन

विपद्को सामना गर्न समुदायले परम्परादेखि अपनाउँदै आएका प्रविधिलाई अधिकतम उपयोग गर्न के-कस्ता विपद्का समयमा के-कस्ता अभ्यास गरिन्थे भन्ने सूची तयार गरी तिनको प्रबर्द्धन गर्न अपनाउनु पर्ने रणनीतिक कार्यक्रम निर्धारण गर्ने :

प्रमुख विपद्	स्थान (नपा/गाविस)	प्रमुख जोखिम	परम्परागत रूपमा अपनाइएको अभ्यास	उपयोग गर्न र प्रबर्द्धन गर्न गरिने क्रियाकलाप	मुख्य जिम्मेवारी	स्रोतको व्यवस्था	
						आन्तरिक	बाह्य (सहयोगी)

द्रष्टव्य : जिल्लाको समस्याअनुरूप रणनीतिक रूपमा गर्नु पर्ने कार्यलाई विषय-क्षेत्रबमोजिम माथि उल्लेख भएको ढाँचामा थप गर्न सकिनेछ।

३.२ विकास प्रक्रियामा विपद् व्यवस्थापनको मूल प्रवाहीकरण

विपद्को सङ्कटासन्नता, क्षमता र जोखिम विश्लेषणबाट प्राप्त परिणामबमोजिम अत्यधिक जोखिम रहेका नगरपालिका र गाउँ विकास समिति तथा जिल्लाबाट सञ्चालन हुने विकास योजनामा विपद् व्यवस्थापनलाई सुनिश्चित गर्न विपद् पूर्व र विपद्पछि पुनर्लाभको चरणमा गर्ने क्रियाकलापलाई तलको ढाँचामा प्राथमिकीकरण गरी योजना तर्जुमा गर्नु पर्नेछ :

३.२.१ विपद् पूर्व गरिने क्रियाकलाप

प्रमुख विपद्	स्थान (नपा/गाविस)	प्रमुख जोखिम	विपद् व्यवस्थापनका क्रियाकलाप	प्राथमिकता क्रम	मुख्य जिम्मेवारी	स्रोतको व्यवस्था		समय अवधि
						आन्तरिक	बाह्य (सहयोगी)	
३.२.१ कृषि विकास								
३.२.२ स्थानीय विकास पूर्वाधार								
३.२.३ शिक्षा तथा सामाजिक विकास								

३.२.४ उद्योग, वन तथा वातावरण								

३.२.२ विपदपछि पुनर्लाभ र दीर्घकालीन विपद जोखिम व्यवस्थापनका सन्दर्भमा गरिने क्रियाकलाप

प्रमुख विपद	स्थान (नपा/गाविस)	प्रमुख समस्या	विपद व्यवस्थापनका क्रियाकलाप	प्राथमिकता क्रम	मुख्य जिम्मेवारी	स्रोतको व्यवस्था		समय अवधि
						आन्तरिक	बाह्य (सहयोगी)	
३.२.१ कृषि विकास								
३.२.२ स्थानीय विकास पूर्वाधार								
३.२.३ शिक्षा तथा सामाजिक विकास								
३.२.४ उद्योग, वन तथा वातावरण								

३.३ विपद व्यवस्थापनमा सम्पत्तिहरूको दिगो व्यवस्थापन :

विशेषगरी जीविकोपार्जन र सामाजिक आर्थिक विकासका लागि पहिचान गरिएका प्राकृतिक सम्पत्ति, मानवीय सम्पत्ति, सामाजिक सम्पत्ति, भौतिक सम्पत्ति र आर्थिक वा वित्तीय सम्पत्तिको दिगो व्यवस्थापनमार्फत विपद व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाएर विपद पूर्व र विपदपछि कसरी परिचालन गर्न सकिन्छ, भन्ने पहिचान गरी निम्नबमोजिमको ढाँचामा प्राथमिकता निर्धारण गरी कार्यक्रमको तर्जुमा गर्नु पर्नेछ :

३.३.१ विपदपूर्वका क्रियाकलाप

प्रमुख विपद	स्थान (नपा/गाविस)	प्रमुख समस्या	विपद व्यवस्थापनका क्रियाकलाप	प्राथमिकता क्रम	मुख्य जिम्मेवारी	स्रोतको व्यवस्था		समय अवधि
						आन्तरिक	बाह्य (सहयोगी)	
३.३.१ प्राकृतिक सम्पत्तिको व्यवस्थापन								
३.३.२ भौतिक सम्पत्तिको व्यवस्थापन								
३.३.३ मानवीय सम्पत्तिको व्यवस्थापन								
३.३.४ सामाजिक सम्पत्तिको व्यवस्थापन								
३.३.५ वित्तीय सम्पत्तिको								

३.३.१ विपद्पछिको पुनर्लाभ र दीर्घकालीन विपद् जोखिम व्यवस्थापनका क्रियाकलाप

प्रमुख विपद्	स्थान (नपा/गाविस)	प्रमुख समस्या	विपद् व्यवस्थापनका क्रियाकलाप	प्राथमिकता क्रम	मुख्य जिम्मेवारी	स्रोतको व्यवस्था		समय अवधि
						आन्तरिक	बाह्य (सहयोगी)	
३.३.१ प्राकृतिक सम्पत्तिको व्यवस्थापन								
३.३.२ भौतिक सम्पत्तिको व्यवस्थापन								
३.३.३ मानवीय सम्पत्तिको व्यवस्थापन								
३.३.४ सामाजिक सम्पत्तिको व्यवस्थापन								
३.३.४ वित्तीय सम्पत्तिको								

३.४ आपत्कालीन पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना

विपद्को समय र तत्कालपछि गरिने प्रतिकार्यका लागि तयार हुने योजना “जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना” को अभिन्न अङ्ग हुनेछ । अतः जिल्ला विपद् व्यवस्थापन योजना तर्जुमाका क्रममा गृह मन्त्रालयद्वारा जारी भएको “जिल्ला विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा निर्देशिका, २०६७” बमोजिम तयार भएको जिल्ला विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनालाई अलग्गै खण्डको रूपमा राखी प्रतिकार्यमा संलग्न हुने निकायहरूसँग समन्वय गरी सङ्कटासन्नता, जोखिम र क्षमता विश्लेषणका आधारमा पुनरावलोकन र अध्यावधिक गर्नु पर्नेछ । तर, विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनाले प्राथमिकतामा राखेका रणनीतिक कार्यक्रमलाई भने व्यवस्थापन योजनाभित्रै पनि राख्न सकिनेछ ।

विपद् व्यवस्थापनमा प्रयोग हुने केही महत्वपूर्ण शब्दावली

नेपाली शब्द	अङ्ग्रेजी शब्द
भवन निर्माण संशिता	Building Code
क्षमता	Capacity
क्षमता विकास	Capacity Building
जलवायु परिवर्तन	Climate Change
आपत्कालीन व्यवस्थापन	Emergency Management
सामना क्षमता	Coping Capacity
विपद्	Disaster
विपद् जोखिम	Disaster Risk
विपद् व्यवस्थापन	Disaster Management
विपद् जोखिम व्यवस्थापन	Disaster Risk Management
पूर्वचेतावनी प्रणाली	Early Warning System
वातावरणनीय ह्रास	Environmental Degradation
सम्मुखता	Exposure
पूर्वानुमान	Forecast
भौगर्भिक प्रकोप	Geological Hazard
प्रकोप	Hazard
पूर्वतयारी	Preparedness
रोकथाम	Prevention
पुनर्लाभ	Recovery
उत्थानशील	Resilience
प्रतिकार्य	Response
प्रबलीकरण	Retrofitting
जोखिम	Risk
जोखिम विश्लेषण	Risk Assessment
जोखिम व्यवस्थापन	Risk Management
जोखिम स्थानान्तरण	Risk Transfer
सङ्कटासन्न / सङ्कटासन्नता	Vulnerable/Vulnerability